ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА ОСВІТА
Проект стандарту освітньої галузі

1. Загальні цілі навчання

Учень / учениця:

— орієнтується в історичному часі, встановлює близькі та далекі причинно-наслідкові зв'язки, розглядає суспільні явища в конкретно-історичних умовах, виявляє зміни і тяглість життя суспільства **[Ц1]**;

— орієнтується в соціально-історичному просторі та знаходить взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і довкілля [**Ц2]**;

— працює з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізує зміст джерел, визначає їх надійність, виявляє і критично оцінює розбіжності в позиціях авторів джерел **[Ц3]**;

— тлумачить теоретичні поняття та застосовує їх для аналізу й пояснення суспільних, зокрема історичних подій і явищ, ставить запитання та шукає відповіді, розуміє множинність трактувань минулого та зіставляє різні його інтерпретації **[Ц4]**;

— формулює оцінку сучасних йому/їй та історичних подій, відомих постатей, суголосну до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей, осмислює зв'язки між історією і теперішнім життям **[Ц5]**;

— має розвинуте почуття власної гідності, розуміє важливість і демонструє повагу до людської гідності та прав людини, володіє механізмами їх захисту і протидіє проявам дискримінації та нерівного ставлення **[Ц6]**;

— усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає культурну різноманітність, взаємодіє задля розвитку власної та інших спільнот **[Ц7]**;

— дотримується демократичних принципів, цікавиться та солідарно розв'язує проблеми, конструктивно взаємодіє з друзями, шкільною спільнотою, місцевою громадою і суспільством загалом **[Ц8]**.

льні цілі	**Очікувані результати**					
	Вміння	**2 клас**	**4 клас**	**6 клас**	**9 клас**	**12 клас**

1	**Орієнтуюсь в історичному часі**	у приклади циклічної змінності часу в природі. ю одиниці виміру часу та наводжу приклади того, як люди міряють час.	Визначаю місце події в історичному часі на рівнях раніше/пізніше, до/після, давно/недавно. Називаю дати важливих для себе і для громадян України подій. Вільно користуюся загальновживаними інструментами вимірювання часу (годинником і календарем).	Розповідаю, як відбувається відлік часу в історії. Розрізняю системи літочислення. Розміщую події на «шкалі часу», у хронологічній таблиці. Співвідношу дату з тисячоліттям, століттям. Встановлюю віддаленість подій. Визначаю тривалість подій.	Співставляю різні системи літочислення Пояснюю різницю обчислення часу за «старим» і «новим» стилями, за календарями різних епох і культур. Синхронізую факти. Оцінюю віддаленість, тривалість одних фактів відносно інших. Порівнюю сприйняття часу (квазі-циклічне / лінійне) у традиційних і в сучасних суспільствах.	Встановлюю взаємовплив між сприйняттям часу та способами його вимірювання. ою цінність часу в історичній ретроспективі. Визначаю тривалість (хронологічні межі) історичних явищ і процесів. аю залежність між поколіннєвими змінами та історичними явищами і процесами.
	Розкриваю тяглість і варіативність історичного часу	Описую послідовність етапів життя людини. Встановлюю кількість поколінь у своїй родині, розкриваю зв’язки між моїм та попередніми поколіннями Показую залежність вчинків людей від їхніх бажань, прагнень, мрій.	Встановлюю, яку культурно-історичну спадщину отримало моє покоління від попередніх. Встановлюю явні (зауважені мною, вказані у тексті) залежності між особами, між подіями, особами і подіями. Виділяю важливі для себе і громадян України події, обмірковую, як вони вплинули на моє життя.	Розташовую події в хронологічній послідовності. Виявляю причини, приводи, результати й наслідки подій. Оцінюю явні мотиви вчинку з точки зору інтересів людини та суспільного блага. Пояснюю, як погляди та потреби людей тепер і в минулому пов’язані з подіями їхнього життя, життям і станом суспільства.	Аналізую взаємовпливи історичних подій, вчинки історичних осіб. Ідентифікую події та явища політичної, соціально-економічної, культурно-інтелектуальної, військової історії, історії повсякденності тощо. Оцінюю передумови історичних явищ, процесів. ю приховані мотиви вчинків.	Виявляю зв’язки між сучасністю й минулим (історичне значення факту), взаємовпливи історичних явищ і процесів, обґрунтовую роль історичних осіб. Обґрунтовую нелінійність, багатоваріантність історичного розвитку, можливість для альтернатив. Моделюю сценарії альтернативного історичного розвитку.

					яю прямі й опосередковані наслідки історичних подій, явищ, процесів.	
	Виявляю і прогнозую суспільні (історичні) зміни	Розрізняю теперішнє, минуле і майбутнє.	Виокремлюю важливі для мене події та пояснюю їх значущість. Розрізняю ключові та другорядні події, пояснюю критерії свого вибору. Пояснюю важливість державних свят і знаменних (ювілейних) дат.	яю антропологічну, археологічну та історичну періодизації минулого, критерії періодизації. ношу відомі мені історичні події з вивченим періодом історії. ю різні тексти з урахуванням хронології подій.	Визначаю і розмежовую історичні епохи / періоди за характерними ознаками. Зіставляю факти, артефакти, особи, поняття (терміни) з відповідним історичним періодом.	Періодизую історичні процеси, спираючись на думку істориків, усталені й альтернативні критерії, власні погляди. аю тенденції розвитку суспільства, характерні для епохи/періоду. ю поняття «прогрес» та оцінюю прогресивність змін, які відбулись або відбуваються сьогодні.

2	**Орієнтуюсь в соціально-історичному просторі**	Розрізняю освоєний і неосвоєний людьми простір. Розпізнаю історично-просторові об’єкти за їх зображеннями. Орієнтуюся в освоєному мною просторі (у будівлях, які відвідую, і на прибудинковій території). Схематично відображаю шлях від дому до школи.	Називаю місця проживання близьких людей. Виявляю (на картосхемі) відомі/знайомі об’єкти соціально-історичного простору. Прокладаю маршрути прогулянок за пізнаваними просторовими орієнтирами.	Визначаю географічне положення (на земній поверхні і відносно інших) знайомих мені просторово-історичних об’єктів. Читаю історичну та політичну карти, картосхеми за їхніми легендами. Локалізую знайомі історичні факти та артефакти, позначаю їх розміщення на карті, схемі. Прокладаю маршрути подорожей (реальних, віртуальних) до об’єктів культурної спадщини рідного краю, України.	Окреслюю територіальні межі історико-географічних регіонів, країв, держав, цивілізацій, інших просторово-історичних об’єктів. Відслідковую зміни і варіативність назв об’єктів соціально-історичного простору, встановлюю причини цих змін. Порівнюю відстані між просторово-історичними об’єктами. Складаю картосхему історичної події. Співвідношу культурно-історичні пам’ятки з історико-географічними районами, країнами, цивілізаціями.	Досліджую зміни в розташуванні просторово-історичних об’єктів. Розрізняю історичний і геополітичний простори. Окреслюю геополітичний простір окремих державних утворень минулого та України. Характеризую геополітичне середовище в минулому і тепер. Розробляю маршрути подорожей реальних чи уявних осіб з минулого, сучасні екскурсійні маршрути.
	Виявляю взаємодію природного і соціального середовищ	Показую, як природа дає людям засоби до існування. Описую спостережені мною зміни у знайомому просторі, пов’язані з людською діяльністю.	Обґрунтовую думку, що природне середовище – необхідна умова життя людини, розвитку суспільства. Пояснюю роль мислення та праці в освоєнні людиною природи.	ю відмінності між просторово-історичними об’єктами, пов’язані з географічним положенням і часом створення. Досліджую, як географічне положення впливає на	Співвідношу факт, артефакт, особу, групу осіб з історико-географічним середовищем. Відслідковую напрями колонізаційних процесів, міграцій та чинники, що	Доводжу вплив засобів пересування на сприйняття простору. аю геофактори, що сприяли формуванню історико-географічних та економічних регіонів, кордонів європейських держав, налагодженню

			Виявляю і пояснюю відмінності між історичними зображеннями об’єктів простору та їхнім сучасним виглядом.	історично-просторовий об’єкт. ю сліди впливу діяльності людини на довкілля. Наводжу приклади присутності минулого в сучасному просторі, який мене оточує.	впливають на ці процеси. Встановлюю результати впливу природи на людей, розміщення і темпи розвитку продуктивних сил суспільства, спеціалізацію економіки, стан суспільної свідомості в минулому і тепер. аю результати впливу господарської та іншої діяльності людини на природне середовище в минулому і тепер.	торговельних відносин, розгортанню процесів глобалізації. Порівнюю ресурсну базу і стратегічне значення окремих історико-географічних регіонів. Досліджую екологічні, економічні та демографічні проблеми, пропоную заходи щодо їх вирішення. Показую залежність між рівнем розвитку територій і способами їх представлення в історії. Оцінюю можливості реалізації геополітичного інтересу держави, що визначаються її географічним положенням. Визначаю тенденції розвитку соціально-історичного простору під впливом природи та діяльності людини.
	Долучаюся до формування громадського простору	Розрізняю приватний і громадський простір.	Називаю об’єкти громадського простору в	Називаю загальновідомі об’єкти громадського простору в Україні,	Оцінюю стан об’єкта громадського простору за певними критеріями.	Оцінюю якість громадського простору в навчальному закладі,

		Називаю об’єкти громадського простору неподалік мого будинку. Дотримуюсь встановлених дорослими правил поведінки під час гри, прогулянок і відпочинку.	рідному місті, громаді та вказую їх призначення. Укладаю правила спілкування та дозвілля в громадському просторі. Протидію (залучаючи дорослих) порушенням правил поведінки в громадських місцях.	відомі мені зарубіжні об’єкти та вказую їх призначення. Укладаю чи коригую правила подорожей з метою огляду пам’яток історії та культури, прогулянок і відпочинку. Встановлюю межі приватного простору щодо себе та інших осіб.	Удосконалюю пропозиції щодо покращення умов для прогулянок і відпочинку, освіти та творчості. Ініціюю заходи щодо збереження і популяризації пам’яток історії та культури. Обґрунтовую необхідність створення інклюзивного громадського простору, визначаю критерії його ефективності.	рідному місті/селі за самостійно сформульованими (конкретизованими) критеріями. Організовую заходи для облаштування громадського простору в рідному місті/селі та протидію порушенням правил поведінки в публічних місцях. Обґрунтовую потребу і способи дотримання прав людини у громадському просторі, розпізнаю їх порушення та дискримінацію.

3	**В3.1 – Добираю джерела історичної та суспільно значущої інформації**	Вирізняю особисту, не призначену для публічного поширення інформацію. Називаю найбільш поширені місця збереження інформації. Відтворюю основний зміст прочитаного, оглянутого джерела інформації. Розпитую близьких мені старших людей про минуле.	Розрізняю спеціальну та масову інформацію. Визначаю найбільш затребувану для себе інформацію та вмію її знаходити. Відтворюю зміст адаптованого писемного або візуального джерела. Розрізняю історичну та сучасну суспільно значущу інформацію. Висловлюю думки і почуття, що виникли під впливом інформаційного джерела.	Класифікую джерела за видами інформації. Використовую найпоширеніші засоби накопичення й пошуку інформації. Визначаю мету, з якою можуть бути використані різні джерела інформації. Підбираю інформаційні джерела за заданою тематикою й походженням.	Класифікую історичні джерела за видами і походженням. Добираю необхідні джерела для виконання конкретних завдань. Встановлюю походження, авторство артефактів та інших джерел. Укладаю список використаних джерел.	Формую і характеризую джерельну базу теми/проекту Пояснюю відмінності інтерпретацій в історичних джерелах відповідно до їх походження й авторства. Виявляю зміни/відмінності в однотипних джерелах різного походження. Визначаю типи суспільної ідеології та відмінності між ними з погляду забезпечення прав людини і суспільних інтересів.
	Аналізую соціальну (історичну) інформацію	Виділяю в джерелі відомості про відому особу/подію. Знаходжу в джерелі відповіді на прямі запитання.	Вирізняю в адаптованому джерелі окремі події, персонажі, поняття і терміни. Розрізняю інформацію за тематикою і часом створення (давніша / сучасна) Формулюю зрозумілі іншим запитання, аби дізнатися про людей, минулі чи теперішні події.	Розрізняю факт і судження в тексті соціального змісту, писемному історичному джерелі. Пояснюю терміни, яких ужито в джерелах. Визначаю риси/ознаки артефакту, джерельного факту, представленого в джерелі персонажа. Виокремлюю історичну та суспільно значущу	Класифікую соціальну (історичну) інформацію за відомими критеріями. Визначаю походження, повноту й авторство джерела. Визначаю головне у змісті джерела. яю зміст джерел, виділяючи спільне і відмінне в описі/характеристиці соціальних явищ, процесів, світогляду персонажів.	Формулюю пізнавальні питання, пов’язані з походженням і змістом джерела інформації. Досліджую збіги й розбіжності між даними різних джерел і позиціями авторів. Виявляю стереотипи й упередження автора джерела, які вплинули на опис ним минулого / сучасності.

				інформацію з медійних ресурсів. Визначаю адресата, тему та очевидні ідеї джерельного тексту.	ю особливості подачі історичної та соціальної інформації в залежності від часу її виникнення та авторства. ю мову ворожнечі в інформації з різних джерел, застосовані методи інформаційної маніпуляції.	Визначаю використані автором джерела прийоми і методи пропаганди, маніпуляції. Протидію інформаційним маніпуляціям і пропаганді.
	Оцінюю достовірність соціальної (історичної) інформації	З допомогою дорослих обговорюю зміст і форму інформації, висловлюю ставлення до неї.	Виділяю деякі з елементів і характеристик джерельної інформації, описую враження від змісту і форми подання.	Розрізняю первинні і вторинні джерела. Визначаю автентичність історичної пам’ятки, медійного джерела за зовнішніми особливостями.	Оцінюю авторитетність і надійність джерела відповідно до заданих критеріїв. З’ясовую погляди автора/авторки джерела, а також доступні мені відомості про його/її особу та життєві позиції. аю надійність джерела, порівнюючи достовірну для мене і джерельну інформацію.	Оцінюю джерела відповідно до заданих критеріїв з метою встановити їх автентичність. Групую джерела за рівнем достовірності наявної в них інформації. Формулюю критерії відбору потрібних для історичного дослідження джерельних фактів. Визначаю ідейну спрямованість джерела та оцінюю його з погляду забезпечення прав людини, суспільних інтересів.

4	**Систематизую різнорідну соціальну (історичну) інформацію**	Переповідаю джерельні відомості про людину, подію. Вирізняю незрозумілі мені слова і з допомогою дорослих встановлюю їх зміст.	Збираю інформацію на задану тему. Використовую відомі мені поняття, що описують минуле й сучасність, і наводжу до них приклади. Встановлюю значення незрозумілих мені термінів за допомогою словників. Для заданої теми визначаю головні й другорядні відомості.	Добираю джерельні факти, що ілюструють зрозумілі мені поняття історії та соціальних наук. Обираю й упорядковую відомості для розповіді про особу, подію, для опису пам'ятки історії (за певним алгоритмом). Добираю й упорядковую відомості для розповіді про подію (за певним алгоритмом). Виявляю пов'язані між собою події, вчинки, спираючись на здобуті знання і власні спостереження.	Класифікую джерельні відомості за певними критеріями. Розкриваю зміст заданого історичного явища / процесу. Добираю факти / поняття, потрібні для характеристики особи, економічного, суспільного явища / процесу. Добираю факти, що підтверджують та/або спростовують судження про історичні (суспільні) події.	Групую джерельні дані (за самостійно обраними критеріями) у повідомлення, таблиці, діаграми, графіки тощо. Реконструюю історичну ситуацію (період, явище, процес), спираючись на певні закономірності й відомості з історичних джерел та сучасних досліджень. Створюю інформаційний продукт про стан суспільства, його історичний розвиток для задоволення інформаційних запитів користувачів.
	Узагальнюю різнорідну соціальну (історичну) інформацію	мую назву для витвору (власного, чужого), що відображає минуле або сучасне життя.	Виявляю, що об'єднує між собою задані події. Підбираю терміни, що відповідають наведеним визначенням, описам простих понять. Визначаю (називаю) предмет, явище, інший соціальний (історичний) об'єкт за його явними ознаками. Порівнюю події, вчинки осіб.	Визначаю ідею опису, повідомлення про особу, суспільне життя, історичні події. ою однотипні пам'ятки історії та культури. Визначаю тему опису, розповіді про суспільне життя, історичні події, учасників цих подій. Формулюю висновок на основі наведених фактів.	Обираю поняття, придатні для опису, пояснення заданого історичного явища, процесу. Визначаю соціальну структуру суспільства, форму держави в різні історичні періоди. Встановлюю спільні риси й особливості заданих суспільних ,історичних явищ, процесів, однорідної	о можливість порівняння / співставлення історичних фактів і артефактів, самостійно визначаю для цього критерії. о історичні процеси на основі їх передумов, перебігу та результатів. Підсумовую висловлені іншими міркування про факти суспільного життя, публічну

					діяльності груп людей, історичних осіб. Визначаю соціальний статус історичної особи, її роль у спільноті, вплив на формування явища, розгортання процесу.	діяльність та особистісні якості людей, історичних осіб.
	Інтерпретую соціальні (історичні) факти	люю спостереження про життя інших людей, переказую явний зміст джерела інформації.	Інформую про пам'ятку культури рідного краю, України, Європи, історичну подію, пояснюю свої враження. Відображаю вчинки, події, пам'ятки історії, які закарбувалися в пам'яті, доступними виражальними засобами мистецтв.	рюю зміст представленого мені соціального (історичного) факту**.** Описую пам'ятку історії та культури (за відповідним алгоритмом). Зрозуміло відтворюю наукове пояснення історичних фактів. Характеризую стан пам'ятки культурної спадщини України та вказую ймовірні фактори, що його зумовили.	Пояснюю історичні терміни, терміни соціальних наук. Створюю історичний образ, спираючись на підібрані мною джерельні факти. Реконструюю (на основі джерельних відомостей) історичне явище, процес, повсякденне життя людей різних епох. Визначаю значення певного факту в історичному процесі. Описую пам'ятку культури в її історичному середовищі, її первісний (за можливості) і наявний стан Характеризую особу, політику, історичне	Доречно використовую історичні терміни, терміни соціальних наук. Визначаю і порівнюю головні характеристики історико-географічних регіонів, країв, держав, цивілізацій. Характеризую та прогнозую стан і динаміку розвитку суспільства, напрям історичних, економічних, соціальних процесів, зміни геополітичного простору. Реконструюю історичну ситуацію на основі зібраних фактів і з урахуванням різних інтерпретацій. Прогнозую розвиток історичної ситуації в найближчому майбутньому.

					явище/процес відповідно до певних критеріїв. Створюю проект виставки, експозиції, презентації.	
5	**Формулюю судження (гіпотезу)**	люю пережиті почуття і формулюю прості судження про події та людей, що їх зумовили.	Формулюю особисте судження щодо моральності вчинку, значимості події, пам'ятки культури (їх впливу на життя людей, їхні думки і почуття).	Формулюю особисте судження про мотиви і наслідки вчинку особи (історичної особи), місце та вагу в історії події, цінність пам'ятки культури. Встановлюю цінність конкретного вчинку, події для збагачення особистого досвіду.	Визначаю актуальність факту, що вивчається. Виявляю вплив подій, явищ, процесів (що відбувалися в минулому або тривають тепер) на суспільне життя. Оцінюю вчинок історичної особи з сучасних етичних позицій та характерного для її часів розуміння моралі і світу.	Визначаю сутність суспільної (історичної) проблеми на основі джерельної інформації. Оцінюю значення подій, явищ, процесів (що відбувалися в минулому або тривають тепер) для розвитку громади, спільноти, суспільства. Оцінюю реальну особу з минулого, сучасника, окрему соціальну групу, народ як суб'єктів історичного процесу. Визначаю тенденції суспільного розвитку, які найімовірніше переважатимуть у найближчому майбутньому.
	обираю та оцінюю аргументи щодо певного судження	млюю фрази та/або дії, які викликали мої почуття і зумовили висловлене судження. Обмірковую вплив наведених мною фраз та опису дій на судження	ю прості докази (судження героїв, випадки з життя або/і літератури, кіно) на користь висновку про справедливість свого судження.	Висловлюю міркування і добираю джерельні факти на користь певних суджень. Висловлюю думки про пам'ятки культури,	товую актуальність (цінність) пізнаного історичного факту, відкриваючи його зв'язки з пізнішими фактами або явищами сьогодення.	аю потреби, якими я керувався, пропонуючи висновок про важливість розв'язання проблемної суспільної (історичної) ситуації.

		щодо мене однолітків і дорослих. Пояснюю свій інтерес до минулого і сучасного світу	Обмірковую вплив наведених мною доказів на судження однолітків і дорослих.	історичні події, особи та їхні вчинки. Формулюю морально-етичні висновки з конкретного вчинку, події.	товую припущення про історичне значення факту, підібравши достовірні судження сучасників та істориків, джерельні дані. о ціннісні пріоритети та норми життя суспільства у визначений період, що зумовили мою оцінку діяльності особи, розуміння ваги та впливу факту. ую різноманітні судження щодо історичних і сучасних суспільних процесів.	Спираючись на історичні факти, висловлюю судження про активність держави як суб'єкта геополітики, про дійову позицію історичної особи, соціальної групи, народу/нації як учасників історичного процесу. Зводжу воєдино різні судження й оцінки минулого, сучасних суспільних процесів для аргументації власних висновків.
	Планую і представляю свою позицію (бачення)	Розповідаю про свої думки, почуття та події, людей, що їх зумовили. Словесно відтворюю виражені мною в художніх образах думки і почуття, створені під враженням від події, реальної чи вигаданої особи, пережитої пригоди.	Складаю простий план письмового / усного викладу власної позиції щодо заданої іншими теми соціального (історичного) змісту. Вибудовую (за планом) і викладаю в освоєних мною формах доведену оцінку моральності вчинку, значимості події, пам'ятки культури.	Складаю план-схему пояснення вчинку особи (історичної особи), історичного значення події, цінності пам'ятки культури. Будую схему мотивації, наслідків вчинку особи (історичної особи), історичного значення події, цінності пам'ятки культури. Обмірковую конкретний вчинок, подію, свої враження від огляду пам'ятки історії та культури.	Створюю складний план повідомлення (критичного опису, пояснення) про подію, явище, процес з метою простежити за розвитком громади, спільноти, суспільства. Представляю (з використанням мультимедійних засобів) повідомлення, що містить обґрунтовану оцінку актуальних (важливих для розуміння стану і розвитку громади, спільноти, суспільства) історичних	Обираю тему дослідження, ставлю проблемне завдання і визначаю стратегію його виконання. Формулюю гіпотезу дослідження та формую його інформаційну базу. Узагальнюю результати дослідження та формулюю висновки. Укладаю звіт про дослідження у формі науково-популярного повідомлення, есе, доповіді-презентації з

					фактів, напрямів державної політики, громадських акцій тощо. Оцінюю вчинок історичної особи з сучасних етичних позицій і з притаманного для її часів розуміння моралі і світу. Обмірковую формат і результати представлення вчинку особи, фактів, напрямів державної політики, громадської акції тощо.	використанням мультимедійних засобів). Створюю і представляю власне (суб'єктивно нове) трактування суспільної (історичної) ситуації, з метою отримати досвід на майбутнє.
6	**В6.1 – Формую себе як особистість (у повазі до людської гідності)**	Вирізняю себе як особистість, виявляю риси та поведінку, якими відрізняюся з-поміж інших. Розповідаю про себе: що вмію робити, що люблю робити і т.п. Розповідаю, що про себе можна, а що не можна розповідати незнайомим людям.	Ідентифікую себе як члена родини й учня школи, пояснюю правила, яких маю дотримуватися в цих ролях, а також те, на що можу розраховувати, як дитина, учень/учениця. заю (на прикладах) свій внесок у родинне і шкільне життя, у відносини з однолітками. Розповідаю про свої плани на майбутнє та пояснюю, як їх можна реалізувати.	Ідентифікую себе як члена місцевої громади, пояснюю правила, яких маю дотримуватися у цій ролі, а також те, на що я можу претендувати як член громади. Висловлюю власне розуміння того, як керувати собою, поводитися гідно. Використовую прості засоби самопізнання, можу порівнювати себе з іншими людьми, персонажами творів. Характеризую себе за різними ознаками,	Ідентифікую себе як громадянина України, пояснюю, що означає бути відповідальним громадянином. Пояснюю, що для мене означає належність до культурних спільнот, з якими я себе ідентифікую. Розкриваю поняття «гідність» і обґрунтовую необхідність поваги до гідності іншої людини. Критично оцінюю свої можливості, погляди, риси характеру, аналізую	Ідентифікую себе як члена місцевої спільноти, громадянина України та європейця, обстоюю свої ціннісні пріоритети. Визначаю, у чому моє призначення як людини і визнаю відповідальність за себе. Критично осмислюю свою громадянську позицію і те, що впливає на її формування. Приймаю себе та моделюю свою особистість і поведінку,

			Розрізняю особисту інформацію та інформацію, яку не слід приховувати від близьких мені людей.	виділяю свої риси характеру, сильні й слабкі сторони, інтереси, хобі. Спостерігаю і описую, як мене сприймають інші; оцінюю свої вчинки та вчинки інших. Розробляю способи справлятися з негативними емоціями й реакціями. Обстоюю своє право на особистий простір (приватність) і доводжу право інших на це; розрізняю інформацію, яку не маю права приховувати.	вплив емоцій на свою поведінку. ую, яким чином належність до моєї культурної спільноти вплинула на мої погляди та переконання. ною та відстоюю (у дискусії) власні погляди та переконання. аю життєву мету й найближчі цілі, планую способи їх досягнення. о, що на мої погляди, переконання та цінності мають вплив зовнішні чинники, зокрема, належність до певної культурної спільноти.	не порушуючи прав та гідності інших. Аналізую свою поведінку, емоції, а також цілі, потреби і мотивації. Розумію та оцінюю, як моя належність до певних культурних спільнот впливає на мої погляди, цінності, позицію. Аналізую власні упередження й стереотипи.

	Дотримуюся прав людини і готовий/готова їх захищати	Пояснюю, що я можу і повинен робити (свої права й обов'язки) в сім'ї, серед однолітків, у школі, і як це впливає на моє життя. Ставлюся до інших з повагою, дотримуюсь відповідних правил поведінки. Розрізняю випадки, коли мене або когось ображають, і пояснюю свою точку зору. ося за допомогою до старших у випадках, коли мене або когось ображають.	Розумію свої права у класі, своєю поведінкою не обмежую прав інших учнів. Розкриваю розуміння своїх прав виражальними засобами мистецтва (оповідаю, малюю, конструюю тощо). Пояснюю, до кого можна звернутися, коли ображають і/або принижують мене чи інших, і чому не варто це замовчувати.	Пояснюю, чому і якими правами від народження наділена кожна людина, важливість дотримання цих прав. Розкриваю зміст базових прав дитини та обов'язок поважати права інших, виявляю бажання захищати ці права та дотримуватися обов'язків. У повсякденному житті дію з урахуванням чужих інтересів, дотримуюся загальноприйнятих правил поведінки. товую шкоду від замовчування порушень невід'ємних прав людини та наводжу приклади протидії таким порушенням. яю поняття прав і свобод людини.	У всіх соціальних ситуаціях дотримуюся встановлених у державі й суспільстві норм і правил. Відстоюю необхідність захисту прав і гідності кожної людини. ою ситуації, пов'язані з порушенням прав людини та обираю способи захисту цих прав. Розкриваю взаємозв'язок між правами і потребами, правом і законом. о значення міжнародних і національних документів, що містять стандарти прав людини. ояснити різницю між поколіннями прав людини й індивідуальну значущість прав людини для особи, групи людей і суспільства загалом.	ою свої дії в різних соціальних ситуаціях з урахуванням чинних правових норм, звичаїв і традицій та з урахуванням прав та інтересів інших людей. о соціальні ситуації з точки зору дотримання прав людини і чинного законодавства. ную в необхідності правомірної поведінки, розрізняю випадки правопорушень. ю свої права у демократичний та законний спосіб. о і пояснюю відмінність між правами людини і правами та обв'язками громадянина.

	Протидію і запобігаю проявам дискримінації та нерівного ставлення, поважаю різноманітність серед людей	На власному прикладі, прикладі однолітків і родини досліджую та демонструю неповторність кожної людини, доводжу, що неповторність це природно. юся, навчаюся з людьми, які відрізняються від мене. Розпізнаю вчинки і слова, які можуть образити інших. На прикладі відомих мені персонажів та життєвих ситуацій обговорюю, що таке рівність, справедливість.	Пояснюю важливість різних людей у класі, школі, повсякденному житті. ю ігри, ситуації, в яких взаємодію з людьми, які відрізняються від мене. ою свою поведінку, практикую коректне спілкування у життєвих ситуаціях з людьми, які відрізняються від мене. Пояснюю, що рівне ставлення не завжди є ознакою справедливості.	Наводжу приклади культурної багатоманітності в Україні та світі. Визначаю наслідки різного роду утисків для особи і групи осіб, до якої ця особа належить. Ідентифікую випадки утиску (в т.ч. булінгу) за будь-якими ознаками у відомих мені сюжетах і життєвих ситуаціях. ую, як подолати випадки нерівності, несправедливості в знайомому середовищі й залучити інших людей до спільних заходів.	соціальну та культурну різноманітність і пропоную способи включення (інклюзії) різних людей у спільноти різного порядку, враховую при цьому думку людей, які потребують включення. Розрізняю привілеї чи обмеження за різними ознаками. заю сутність принципу недискримінації. рікую ситуації, пов’язані з прямою дискримінацією, пропоную, як протистояти таким ситуаціям. Розумію природу виникнення стереотипів, критично оцінюю стереотипи та упередження.	кретних прикладах доводжу цінність різноманітності в суспільстві та інклюзії різних груп. ую серед однолітків толерантність та повагу до представників / представниць, а також до практики інших культур, ефективно взаємодію з ними. Ідентифікую ситуації, пов’язані з непрямою дискримінацією. Пояснюю небезпеку узагальнень і стереотипізації.

7	**Співвідношу себе з іншими людьми, спільнотами**	Пов’язую себе з певною культурною спільнотою (спільнотами). Розкриваю свою роль у класі, пояснюю, що означає бути учнем. Підтримую традиції родини, школи, соціально-культурної спільноти, громади і держави, пояснюю їхнє значення для себе. Ставлю запитання дорослим та розповідаю про свою родину. влюю, які почуття пов’язують мене з близькими мені людьми, і припускаю, чим вони зумовлені.	Досліджую своє походження, родовід, пояснюю свою роль у школі, громаді, державі. ь свій емоційний зв’язок з рідним краєм, соціально-культурною спільнотою та Україною. Досліджую, які традиції і свята шанують у родинах моїх друзів і однокласників, ставлюся з повагою до цих традицій і свят. Розрізняю свої емоційні зв’язки з людьми, групами та припускаю, чим вони зумовлені. Розумію і описую, як почуваються знайомі мені люди. Співчуваю людині, яка потрапила у ситуацію утиску честі та гідності	Обгрунтовую свою пов’язаність з рідним краєм та Україною. Порівнюю традиції моєї культурної спільноти з традиціями і звичаями інших спільнот України, Європи і світу. Пояснюю ознаки етнічної, релігійної, культурної, гендерної багатоманітності українського суспільства і наводжу приклади. Виявляю повагу до звичаїв і традицій різних соціокультурних спільнот, дотримуюсь відповідних правил поведінки. Розрізняю емоції та почуття інших людей, зважаю на них у своїй поведінці, радію успіхам інших людей, при потребі – комунікую.	яю культурно зумовлені та особистісні характеристики. ю, що для мене означає належність до соціально-культурної спільноти. Аналізую етнічний і соціальний склад українського суспільства, свій статус у ньому. Розглядаю переваги багатокультурності. Організовую святкування важливих для мене подій, свят. Виробляю і презентую власне бачення культурних набутків рідної й інших культурних спільнот. ю емпатію: розумію і описую емоції, почуття та потреби інших людей.	ю, що для мене означає бути громадянином України. но оцінюю традиції та цінності рідної культурної спільноти, української нації в контексті європейських традицій і цінностей, а також викликів сучасності. Доводжу переваги мультикультурності та моделюю поведінку в багатокультурному суспільстві. аю й критично оцінюю інформацію про інші культури, у тому числі отриману особисто від носіїв цих культур. Ідентифікую емоції людей, навіть коли вони намагаються їх приховати. Об’єктивно оцінюю шанси (свої, інших людей) на суспільний успіх, передумови кар’єрного зростання, творчих здобутків.

	В7.2 – Налагоджую мирні та рівноправні стосунки	Знайомлюся з однолітками. слухаю інших та висловлюю свою думку. аю й умію висловити радість або сум, інші почуття з приводу тих чи інших подій у власному житті та житті інших. Надаю (з урахуванням власних сил і можливостей) та отримую (за потреби) допомогу.	Спокійно, стримано роз'яснюю свою думку. Проявляю свої почуття до людей, не ображаючи та не принижуючи їх. ую заходи та розподіляю між товаришами завдання для досягнення спільних цілей. юсь залагодити конфліктні ситуації серед однолітків. ацюю з іншими учнями при виконанні завдань учителя / учительки. яю правила рівноправних стосунків, дотримуюся цих правил.	Цікавлюся точками зору інших людей, у тому числі, відмінними від моєї. Оцінюю результати своєї роботи та роботи інших. Вибудовую стосунки з іншими людьми у спокійній манері, обираю мирні шляхи вирішення суперечок. Відповідно реагую на ситуації, в яких людині потрібна допомога. аю ролі, в яких мені найпростіше працювати у групі.	Використовую можливості знайомитися з новими людьми для спільної корисної діяльності. Оцінюю, як ставлення і поведінка інших людей впливає на мою поведінку та емоції. Налагоджуючи стосунки, враховую почуття і переконання інших людей. нтовано оцінюю результати своєї роботи та роботи інших. Співпрацюю з людьми з різних суспільних і культурних груп. ю суть і причини конфлікту, визначаю його учасників. яю об'єктивні та навмисно створені конфліктні ситуації, визначаю причини виникнення таких ситуацій, відстоюю мирні способи її подолання.	люю свою поведінку заради конструктивної взаємодії з іншими людьми. Виявляю і поважаю різноманіття поглядів і використовую це як можливість для досягнення суспільно корисних цілей. Розпізнаю конфліктну ситуацію, вмію аналізувати можливі причини, прояви та наслідки конфлікту, шукати компромісні рішення. Пояснюю роль мирного протесту чи іншого способу громадянської активності в соціальній і політичній сферах. Критично оцінюю та корегую свою роботу в групі, виступаю модератором.

					Працюю в групі в різних ролях.	
	В7.3 – Справляюся з невизначеністю	Спокійно сприймаю власні помилки та роблю з них висновки. Розумію, що стикаюся з чимось незнайомим, контролюю прояви негативних емоцій у нових ситуаціях.	но сприймаю власні помилки, помилки інших та роблю з них висновки. ую, що інші люди можуть думати чи почуватися інакше від мене. Сприймаю непов'язану і частково суперечливу інформацію.	Приймаю можливість змінити свої плани, модифікувати думки. Розумію, що існують ситуації, в яких немає правильних чи неправильних рішень та моделюю варіанти неагресивної поведінки. Аналізую суперечливу інформацію. Конструктивно оцінюю нову ситуацію чи середовище, в яких опиняюся.	Обговорюю контраверсійні запитання, формуючи свою позицію. Взаємодію з незнайомими людьми. Пристосовую і розвиваю власні поведінку та навички відповідно до змін у соціальному середовищі. Працюю в ситуації, коли не вся інформація доступна чи зрозуміла. Формую і аналізую два і більше бачення на проблему чи ситуацію. ються від поспішних оцінок ситуації, беру час на докладніше її вивчення й аналіз. о ризики бездіяльності в певних ситуаціях і обираю: діяти чи ні.	У разі потреби коригую плани в ході розв'язання задачі. Утримуюся від радикальних і поспішних суджень про людей та ситуації. Веду дискусії з людьми, чиї погляди чи цінності відмінні від моїх; можу змінити свої бачення та судження. ку динамічність і змінність норм життя суспільства. Працюю у невизначених ситуаціях (з готовністю адаптуватися до нових обставин). вно і конструктивно сприймаю нові та/або непередбачувані для мене ситуації.
8	**Застосовую принципи та механізми демократії**	Визначаю важливість для себе, спільноти, класу.	Визначаю важливість для себе шкільної спільноти. Розробляю (спільно з однокласниками)	Визначаю важливість для себе міської / сільської територіальної спільноти, свою роль у ній.	Визначаю важливість для себе українського громадянства, розкриваю свої права та обов'язки як громадянина України.	Аргументовано пояснюю, що принципи і механізми демократії необхідні для функціонування

		Розумію та можу пояснити навіщо потрібні спільні правила. Виробляю доброчесні правила товаришування, дотримуюся досягнутих домовленостей. Усвідомлюю, що щоденно доводиться приймати рішення і робити вибір, і це має наслідки.	правила класу та вирішую питання, що стосуються класу, користуючись механізмами демократії. Розумію і враховую, що мій вибір та мої дії можуть вплинути на інших людей, наводжу приклади такого впливу. асть у виборах лідерів класу, аналізую та оцінюю їхню роботу. ю основні засади діяльності учнівського самоврядування, дитячих громадських об’єднань.	Аргументую потребу спільних правил і законів, а також необхідність їх дотримуватися. Аналізую шкільні правила та процедури. усвідомлений вибір, переконую інших у перевагах тієї чи іншої позиції. асть у виборах до органів шкільного самоврядування, аналізую та оцінюю їх роботу. Організовую у школі та класі процедури колективного прийняття рішення та публічного обговорення проведеного заходу.	еризую роль Конституції України, засади діяльності та компетенцію вищих органів влади в Україні, а також самоврядних територіальних спільнот, механізми їх формування та діяльності. Пояснюю та ілюструю принцип верховенства права і розподіл гілок влади. Розробляю або/і переглядаю (спільно з іншими членами спільноти) шкільні правила і процедури. у приклади, як громадяни можуть впливати на політичні й суспільні процеси. Розумію і використовую принципи врядування, які діють у школі, виявляю випадки їх порушення.	українського суспільства і європейської спільноти. о переваги та недоліки демократії і ризики, з якими стикаються демократичні держави. ную, що існує взаємозалежність між дотриманням прав людини, демократією та мирним співіснуванням. Співвідношу міжнародне право та українське законодавство. о, як відбуваються вибори, розкриваю механізми фальсифікації виборів і маніпуляції виборцями, пропоную ідеї, як їм протистояти. Переконую в необхідності протидії корупції та іншим негативним чинникам, що суперечать демократії. Розпізнаю антидемократичні ідеї та їхніх носіїв.

	Формую пропозиції та беру участь у вирішенні проблем спільнот різного рівня	Вказую проблеми, з якими стикається мій клас. Із пропонованих варіантів розв’язання проблем класу обираю найкращий, свій вибір пояснюю. Долучаюся до спільних (шкільних, сімейних, громадських) справ/заходів.	Аналізую ситуацію в школі, ідентифікую питання, що потребують вирішення. ую варіанти вирішення проблемних питань класу і школи. ю найпростіші роботи, корисні для класу і школи, розумію значення такої роботи.	Ідентифікую проблеми, які турбують школу, громаду і пропоную способи їх вирішення. Визначаю, чим моя культурна спільнота, громада і школа допомагають мені. ою необхідність враховувати у власній поведінці інтереси школи, місцевої громади, моєї культурної спільноти. ую товаришів для участі в спільних суспільних акціях.	ю проблемні завдання, з якими стикається школа, громада. аю причини і наслідки наявних проблем у громаді, країні й світі, а також можливі варіанти їх вирішення. ікую міжнародні організації, які допомагають вирішувати проблеми на державному і міжнародному рівнях. кую роль держави й особи в забезпеченні суспільних благ. Узгоджую власні інтереси й інтереси спільноти. Ідентифікую наявні й необхідні ресурси, а також потенційні ризики кожного з варіантів вирішення проблемних питань розвитку. Розробляю план вирішення конкретної проблеми.	Генерую нові ідеї, оцінюю переваги і ризики ідей, що вже існують, для вирішення наявних задач екологічного, економічного, соціального тощо характеру, місцевого, державного, і міжнародного/глобального масштабу. кую стан шкільної і/або місцевої громад, пропоную ефективні способи вирішення виявлених проблем (з урахуванням участі громадськості, державних і міжнародних організацій). ю зв’язки між глобальними і місцевими проблемами, аргументую потребу спільних дій на різних рівнях задля вирішення глобальних проблем людства. ситуацію у школі й громаді та виокремлюю явища чи процеси, які потребують змін,

					о/гуртую однодумців до спільної суспільно корисної роботи. Організовую святкування важливих для мене подій, проведення громадських акцій.	прогнозую виникнення нових проблем. Мотивую інших до активних дій задля вирішення спільних проблем.
	В8.3 – Осмислюю зв'язки між минулим і сучасним громадсько-політичним життям	Розрізняю і ставлюсь з повагою до символіки держави Україна. Розумію, що деяка інформація є правдивою, а деяка – вигаданою.	яю й ціную окремих людей та/або групи, які працюють на благо школи, громади. Пояснюю негативні наслідки поширення неправдивої інформації.	Пояснюю і застосовую основні політичні концепції, як-от демократія, свобода, громадянство, права й обов'язки, описую з їх допомогою історичні та сучасні ситуації. Визначаю та обґрунтовую важливість демократичного устрою та громадянських свобод. яю завдання державних органів і приватних осіб. Розрізняю факти і чутки, формую своє ставлення до інформації, враховуючи її достовірність. яю ідею власного медіапродукту на основі певної новини громадсько-політичного і/чи історичного змісту.	Пояснюю роль, яку відіграють громадяни, суспільства й уряди у здійсненні та захисті прав людини. Аналізую історію демократичних інституцій і сучасну роль урядів, бізнесу, громадськості та громадян у забезпеченні функціонування й реалізації прав людей. Слідкую за політичним, суспільним і культурним життям в Україні й у світі, аналізую виклики у здійсненні прав людини та демократії. Обговорюю роль політичних партій і громадських організацій та основні відмінності між політичними рухами України.	Висловлюю своє бачення політичних і соціальних реалій та процесів у державі та світі. Обговорюю основні політичні, правові, соціокультурні та інші чинники, які впливають на дотримання прав людини в Україні й у світі. Критично оцінюю ідейні платформи та діяльність політичних партій, суспільних рухів, організацій та розумію їх роль у розвитку демократичного суспільства. Шукаю і критично оцінюю різноманітну інформацію про важливі суспільні питання.

					ю приклади мирного вирішення конфліктних ситуацій в українському суспільстві й у світі. Критично сприймаю рекламу. о з однолітками чи самостійно створюю медіапродукти громадсько-політичного або актуального історичного змісту.	Описую, яким чином сучасні технології впливають на моральні, правові та екологічні аспекти мого життя. Створюю медіа-продукти соціального змісту з урахуванням цільової аудиторії та мети комунікації. Досліджую, обговорюю й використовую інформацію, висвітлену в ЗМІ або засобами інформаційних технологій у критичній і конкретизованій формі (із застосуванням статистики, мап, діаграм, таблиць, малюнків тощо). Оцінюю роль ЗМІ як чинника, що впливає на реалізацію прав людини та формування громадянської позиції. Виявляю маніпуляції в рекламі та в новинах.